

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

» Til fædernelandets bedre flor«

*Det kongelige danske
Landhusholdningsselskab*

Af
Henrik Vedel-Smith

P. Haas. Sculp. 1774

Arkivernes Informationsserie

»Til fædernelandets bedre flor«

*Det kongelige danske
Landhusholdningsselskab*

Af
Henrik Vedel-Smith

Statens Arkiver
1996

Omslagsbillede:

Titelvignet på Landhusholdningsselskabets første skriftrække 1776 af kobberstikkeren Jonas Haas. – Vignettens kvindefigur er omgivet af symboler på de erhverv, selskabet ønskede at fremme. Ploven: Landbrug. Overflødhedshornene med kornneg, blomster og penge: Landbrug, havebrug og handel. Trekanten: Videnskab og landmåling. Merkurs vingede stav: Handel, samt fiskenettet i baggrunden: Fiskeri.

Titlen:

»Til fæderlandets bedre flor«
er bagsideinskriftionen på Landhusholdningsselskabets første medaljer.

Redaktion: Dorrit Andersen
© Statens Arkiver og Henrik Vedel-Smith
Sats og tryk: OAB-Tryk a/s, Odense
ISBN 87-7497-161-1

Indhold

Indledning	5
Det kongelige danske Landhusholdningsselskab	6
Landhusholdningsselskabets arkiv	9
Lærlingeinstitutionen	24
Oplysningsarbejde.....	27
Afslutning	29
Litteratur.....	30
Ordliste.....	31

Indledning

I 1951 blev størstedelen af Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs arkiv overført til Erhvervsarkivet, Statens erhvervshistoriske Arkiv, i Århus. Siden fulgte flere afleveringer, og i dag omfatter arkivet årene 1769 - 1987, ca. 175 hyl-demeter. Arkivet er ganske velbevaret, idet der kun er ganske få huller, men desværre på områder, hvor mangelen er følelig. Således er det ret uheldigt, at journalsagerne for perioden 1769 - 1806 for størstedelen mangler, ligesom brevjournalerne for 2. halvdel af 1774 og 1775, 1794 og 1795. Desuden mangler enkelte protokoller fra præmieringskommissionerne og et par brevkopibøger. Der mangler naturligvis mere i landhusholdningsselskabets arkiv, men det her nævnte er det, der giver det største savn.

Oprindelig var formålet med selskabets oprettelse at opmuntre landmanden, kunstneren, videnskabsmanden og handelsmanden med belønninger for de fremskridt de gjorde inden for deres felt. Men med tiden blev formålet mere og mere at fremme landbruget og de dermed forbundne erhvervsgrøene. Landhusholdningsselskabet var især virksomt i forbindelse ved svingplovens indførelse og arbejdede siden 1770 aktivt for at indføre forbedrede redskaber i landbruget. Ligeledes stod selskabet bag oprettelsen af den første danske landbrugsskole i 1837, Landbohøjskolen i 1858, introduktion af landbrugskonsulenter, først inden for mejerisektoren i 1861, senere

indenfor andre landbrugssektorer samt støtte til landbrugsvidenskabelig forskning. Selskabet har stået bag udgivelsen af en omfangsrig landbrugslitteratur og uddannelse af landbrugslærlinge siden 1820, udbredelse af lånebiblioteker, samt opmuntret til stadig at forbedre husdyrholdet og jordbruget.

Det kongelige danske Landhusholdningsselskab

Der havde i Danmark været gjort adskillige forsøg på at forbedre bondestandens stilling, men uden held. Først med Enevældens indførelse i 1660 begyndte de forslag, der tidligere var blevet fremført til forbedring af bondestandens forhold, at blive til noget. Således foreslog den Københavnske borgerstand, at vornedpligten, der betød, at bønderne på Sjælland ikke uden husbondens tilladelse kunne forlade det gods hvor de var født, skulle ophæves; men der kom alligevel til at gå lidt over fyrrer år, før dette forslag vandt genklang med forordningen af 21. februar 1702, hvori vornedpligten blev ophævet. Selv om denne forordning formentlig er den første i Europa i retning af bondefrigørelse, skulle der gå endnu mange år, før den grundlæggende tanke heri fik fuld gennemslagskraft, idet gennemførelsen af stavnsbåndet, der igen indskrænkede bønderkarlenes bevægelsesfrihed, indtil de var fyldt 36 år, i 1733 betød et midlertidigt tilbageskridt, der varede til 1788, hvor det blev ophævet.

I det øvrige Europa var der efterhånden i den anden fjerdedel af 1700-tallet fremvokset en øget interesse for individets frihed. Utallige var de filantroper, der på skrift kæmpede for menneskets frigørelse, privilegiers og uligheders bortfjernelse, forbedring af nødlidendes kår og meget andet. Det var især bondestandens kår, der stred imod opfattelsen af menneskerettighederne og imod tanken om lighed og frihed, som de franske filo-

soffer Voltaire (1694-1778) og Rousseau (1712-78) havde fremsat for deres samtid. 1700-tallet blev tiden for spørgsmål om en forbedring af bondestandens kår, som 1800-tallet blev det for en forandring af den økonomiske og sociale stilling for byernes arbejdende klasser.

Foruden bestræbelserne for den enkeltes frihed var der i tiden en trang til, at alle bestræbelser helst skulle være til nytte og gavn. Denne trang fik betydning på landbrugets område, idet flere og flere videnskabsmænd flyttede deres interesse bort fra merkantillismen – en økonomisk samfundsopfattelse, der forudsætter, at regeringsindgreb beskytter erhvervslivet for at tilvejebringe en rig og dermed mægtig stat – over på det forsømte landbrug. Denne udvikling skete ikke på én gang, men tog fart over en lille generation, idet de herskende klasser skulle have tid til at vænne sig til tanken om, at man nu skulle til at tage mere hensyn til den befolkningsgruppe, som man hidtil havde set mere eller mindre ned på.

For at bryde trægheden mod ændringer på landbrugets område dannedes der private foreninger til drøftelse af, hvilke forhold der skulle til for at fremme landbruget. Dette medførte igen dannelsen af forskellige landøkonomiske selskaber rundt om i Europa i perioden, hvor det første blev dannet i 1731.

Dette medførte også, at tankerne om patriotiske selskaber begyndte at tage form i Danmark. Det var altså ikke gre-

bet ud af den blå luft, da kaptajn Chr. Fred. Hirschnach (1732-94) fik tanken om at oprette et patriotisk præmieselskab. Han drøftede ideen om at oprette et sådant selskab med nordmanden Magnus Theiste (1725-91), der formåede at nedfælde tankerne på print med tillæg af egne og venners ideer. I 1768 blev forslaget trykt og fremlagt for en større kreds under titlen: »Grund regler for det Danske patriotiske Præmieselskab oprettet i København 1768«. Forlægget blev præsenteret kongen, umiddelbart før han skulle tiltræde en udenlandsrejse, hvilket ikke var det bedste tidspunkt, da det fik det resultat, at foretagendet kom til ligge stille. I denne periode skete der det, at Theiste, der var udset til at skulle være selskabets sekretær, blev udnævnt til amtmand i Norge og desuden var taget på en udlandsrejse. Hirschnach lod sig dog ikke standse med hensyn til stiftelsen af det nye selskab. For det første kom Theiste hurtigt hjem fra sin rejse, og for det andet erklærede han sig villig til at møde op på det stiftende møde 5. december 1768 hos urtekræmmer Borup på hjørnet af Lille Købmagergade.

På mødet blev planerne forelagt den fremmødte forsamling, som til selskabets nye sekretær udpegede nationaløkonom og senere kommercekonsulent Chr. Martfelt (1728-90). Han havde dog gjort sig sine tanker om de forelagte grundregler, som han gerne så ændret på visse punkter. Det nye udkast blev forelagt på to efterfølgende møder 12. og 19. december 1768, og blev kendt under betegnelsen: »Plan og indretning for det danske Landhusholdningsselskab, oprettet for at

opmuntre ved priser og præmier landmanden, kunstneren og handelsmanden udi Hans kongelige Majestæts samtlige riger og lande«. Planen var et ikke uanseligt skrift på over 70 sider med 309 paragraffer fordelt på 19 kapitler, hvori selskabets store arbejdsfelt, der dækkede hele det økonomiske liv, deltes i 10 klasser: 1. de smukke kunster der tjener til afsætning af varer til fremmede nationer, 2. landvæsenet, 3. fiskeri, 4. manufakturer og fabrikker, 5. de kunster der dannes ved instrumenter, 6. kemiske og fysiske kunster, 7. matematiske og mekaniske kunster, 8. handelen, 9. vestindisk handel og plantagevæsen, 10. korrespondance med fremmede steder. På sidste møde opnåedes der enighed om selskabets fremtidige navn: Det kongelige danske Landhusholdningsselskab.

Det var karakteristisk, at der for hvert møde kom flere og flere interesserede til. Således var der 30 medlemmer, da selskabets fjerde møde fandt sted 29. januar 1769. Forsamlingen besluttede - helt i tråd med tidens ånd - at denne dag skulle regnes som selskabets stiftelsesdag, da det var Christian VII's fødselsdag. Inden året var gået, var man kommet op på 250 medlemmer.

Medlemmerne fordelte sig på tre kategorier: de ordenlige, de overordentlige og de korresponderende. Den sidste gruppe var nærmest at betegne som passive medlemmer, der ikke deltog i kommissioner, generalforsamlinger eller blev indvalgt i bestyrelsen. Ligeledes betalte de ikke kontingent og havde ikke stemmeret. Om deres virke hedder det i selskabets love: »De betaler intet til kassen, men

antages i hensigt til den nytte, selskabet venter ved brevveksling af deres indsigter. De har ingen stemme, når de bivåner selskabets møder«. Sondringen mellem de to andre grupper var nærmest af social karakter, idet de overordentlige medlemmer betalte dobbelt kontingent og hovedsagelig bestod enten af folk af fyrstelig afstamning eller i det mindste af personer, der var overordentligt højt placeret på den sociale rangstige. Men efterhånden blev sondringen udvisket, idet der også blandt de ordentlige medlemmer var personer fra de øvre sociale lag, og i 1848 forsvandt de overordentlige medlemmer.

Kontingentet for medlemsskab var på henholdsvis 20 for overordentlige og 10 rdl. for ordentlige medlemmer. Dette

beløb var uforandret (bortset fra omregning til kroner i 1875) til 1920. Der var også mulighed for at tegne et livsvarigt medlemsskab, indført i 1778, og kontingentet var for dette ti gange årsbidraget .

Selskabet fik hurtigt en central placering som det første i en længere række af landøkonomiske selskaber, hvor de første stiftedes i tiden efter år 1800 med tilskyndelse fra Landhusholdningsselskabet. Således kan bl.a. nævnes Bornholms Efterslægtsselskab (1805) og Maribo Amts Økonomiske Selskab (1809). Disse var i lighed med forbilledet patriotisk-filantropiske præmieselskaber med et bredere virkefelt end selve landbruget, selv om dette billede hurtigt forrykkede sig til det egentlige landbrugsfagliges fordel.

Landhusholdningsselskabets arkiv

1769 - o. 1830

Da Landhusholdningsselskabet blev oprettet i 1769, var det, som tidligere nævnt som et præmieselskab, »oprettet for at opmuntre ved priser og præmier landmanden, kunstneren og handelsmanden i hans majestæts samtlige riger og lande«. Selskabets væsentligste virksomhed var derfor i de første årtier en massiv udskrivning af prisopgaver, bedømmelser af

præmieansøgninger og uddeling af belønninger i form af guld- og sølvmedaljer og/eller pengepræmier, idet medaljerne kunne konverteres til rede penge. Fra 1804 kunne præmien bestå i et sølvbæger med en inskription, der fortalte, hvorfor man havde fået præmien. I perioden 1769-1832 blev der uddelt omkring 8.000 præmier, fordelt over hele kongeriget, hvilket på dette tidspunkt betød

En del af Landhusholdningsselskabets store arkiv, som det nu er opstillet i Erhvervsarkivet i Århus. Protokollerne, der ses til venstre, er brevjournalerne og hovedindgangsnøglen til arkivpakkerne, der indeholder de mange journalsager. (Foto: Thomas Pedersen og Poul Pedersen).

Danmark, Norge (indtil 1814), Færøerne, Island og Slesvig-Holsten.

I brevjournalerne, journalsagerne og præmieprotokollerne (som vil blive nærmere omtalt senere), findes der et stort antal præmieæskninger (opfordringer til selskabet om at yde belønning for udført arbejde), kommissionsrapporter, beskrivelser af de præmierede arbejder, der kan belyse økonomiske, sociale og tekniske forhold både for landbruget, men så sandelig også inden for andre brancher. I journalsagerne kan man foruden breve og rapporter finde kataloger, småskrifter, tegninger, projekter og vævede stofprøver. Det hele fra forskellige egne af landet.

Landhusholdningsselskabets arkiv er et velordnet og systematisk arkiv, idet man i selskabets ledelse allerede fra starten opbyggede et fast arkivsystem. Det system man anvendte, var det såkaldte cancellisystem, et system, der brugtes i centraladministrationen. Indkomne breve og sager blev, efterhånden som man modtog dem, indført i en brevjournal, hvor man gav sagen et nummer, anførte datoen, afsenderens navn og adresse og en kort angivelse af brevets/sagens indhold. År for år fik sagerne brevjournalens fortløbende numre, og journalerne omfattede som regel kun et år og blev samlet i sagspakker og opstillet kronologisk. Dette betyder dog ikke, at man kan være sikker på at finde for eksempel sag nr. 1812/23 efter 1812/22, idet der kan være tale om, at sagen er blevet fremlagt. Der skete nemlig ofte det, at sager, typisk præmieæskninger af samme kategori, blev samlet under det journalnummer,

pågældende præmieringskommissions svar/udtalelse fik i journalen. Der er også eksempler på, at sager er blevet fremlagt flere gange, således at det er nødvendigt at følge en sag gennem flere år; men processen lettes en hel del, idet protokollerne er opbygget på en sådan måde, at eftersøgningen som regel ikke indebærer andet end, at man skal slå efter et par gange, før man står med den ønskede sag i hånden.

Sådan burde systemet have fungeret; men i praksis skete der det, at henvisningssystemet gik i opløsning o. 1800, og i 1832 gik man delvis over til et andet system. Da dette i det daglige arkivarbejde gav anledning til stort besvær, blev der på Erhvervsarkivet opbygget et seddel-fremlægningsregister for årene 1800-1854, hvori man kan se »slutsagen« for fremlægningen, eller om sagen er bortkommet.

o. 1830 - 1947

Fra o. 1810 ændrede selskabet gradvis virksomhed, idet man ønskede at få en større effektivitet i uddelingen af de begrænsede præmiemidler. Præmieemnernes antal begrænsedes, og denne udvikling fortsatte frem til 1832, hvor man helt ophørte med at udsende præmieemnelister.

Man samlede nu kræfterne for at understøtte de bønder, der ville indføre en bedre driftsmåde af deres jord og besætninger, og man lagde vægt på en landbrugsfaglig uddannelse af unge, en øget foredragsvirksomhed, udgivelse af skrifter og uddeling af bøger både til enkeltpersoner og især til lånebiblioteker

i sognene. I 1832 gik man dog efterhånden over til et lidt andet system, uden dog at forlade det gamle helt, idet man nu placerede flere sager efter sagligt hensyn. Man indførte i dette år det system, at alle sager, der omhandlede ansøgninger om optagelse som lærling, blev placeret under nr. 1, og alle beretninger fra selskabets afgående lærlinge placeredes under nr. 2, mens alle andre sager/breve noteredes efter det gamle system. Det siger sig selv, at lærlingesagerne nu var ved at være en dominerende post og dermed også noget, som selskabet lagde megen vægt på. 1833 blev journalnummer 3 reserveret til kvitteringer, og således blev der år efter år inddraget flere og flere »faste« journalnumre til bestemte formål. Systemet var dog ikke så konsekvent, at man kan være sikker på, at det journalnummer, en bestemt sagsgruppe fik for eksempel i 1867, også var det samme i 1916, hvor man efterhånden var nået op over 70 reserverede journalnumre. I »Landhusholdningsselskabets arkiv: Registratur og journalregistre« bind 1 findes på siderne XV-XVII en oversigt og sagsplanen for året 1926.

Som nævnt ovenfor giver brevjournalerne ofte krydshenvisninger til tidligere og/eller senere dokumenter i samme sag, samt henvisninger til eventuelle udgåede breve, hvis tekster blev indført i kopibøgerne. De her nævnte arkivtyper: brevjournalerne, journalsagerne og kopibøgerne udgør de centrale dele af Landhusholdningsselskabets arkiv. Dette betyder dog ikke, at resten af arkivet er uden betydning eller informationsværdi for eventuelle brugere. Der er en lang

række andre typer arkivalier i selskabet, der har stor betydning. Således kan nævnes: medlemslister, forhandlingsprotokoller for selskabets ledelse, præmieprotokoller, desværre ikke komplette, med omtale af alle præmierede personer, og brevjournaler og kopibøger fra de forskellige kommissioner, selskabet havde nedsat for at kunne løse det store arbejde, og regnskaber.

De lokale landøkonomiske selskabers fremkomst i første fjerdedel af 1800-tallet, det første »Det bornholmske Selskab for Efterslægten« i 1805 og det 12. og sidste »Vejle Amts landoekonomiske Selskab« i 1823, var kun de første. Den moderne landboforening, som den eksisterer i dag, dukkede frem i slutningen af 1800-tallet, og i 1893 oprettedes De danske Landboforeninger som et forretningsudvalg for de fire fællesforeninger af landboforeninger, der for hver sin del af landet koordinerede de lokale landboforeningers virksomhed. Dette fik til resultat, at Landhusholdningsselskabets betydning efterhånden mindskedes noget, og fra begyndelsen af 1900-tallet svandt selskabets virkeområde yderligere. Men inden da havde selskabet haft sin store betydning med indførelsen af svingploven (1770), oprettelsen af den første danske landbrugsskole, Frijsendal, (1837), oprettelsen af Landbohøjskolen (1858) og indførelse af landbrugskonsulenter fra 1860'erne.

I 1947 skete der en forandring i Landhusholdningsselskabets arkivmasse, da man for første gang siden selskabets grundlæggelse ændrede journalsystemet.

Udviklingen var allerede sat i gang med indførelsen af reserverede journalnumre i 1832; men med den udvikling selskabet nu var inde i, var det en naturlig konsekvens, at man lagde journalsystemet om.

Hovedgrupperne i det nye system betegnes nu med store bogstaver, og den saglige underopdeling med tal, der igen er yderligere underopdelt med små bogstaver. Systemet ser i hovedtræk således ud:

- A 1 - 44 diverse legater
- B 1 hædersbelønninger
- 2 duelighedsmedaljer
- C 1 samvirksomheden
- 2 brevskolene
- 3 sølvbægre
- D 1 Tidsskrift for Landøkonomi
-
- M 2 tilskud til Landhusholdningsselskabet

En komplet fortegnelse findes i »Landhusholdningsselskabets arkiv: Registratur og journalregistre« bind I side XVIII-XIX. Man kan af denne fortegnelse se, at udvidelserne i selskabets virksomhed nu faldt inden for områderne legater, forlagsvirksomhed og forsknings- og oplysningsvirksomhed. Fordelen ved systemet er, at det er meget nemt at finde bestemte sager, men ulempen er, at brevjournalerne ikke længere indeholder de små sammendrag af brevene. Arkivgrupperne i Landhusholdningsselskabets arkiv har i det væsentlige været de samme. Fra 1947 har man dog udskilt korrespondancen for Tidsskrift for Landøkonomi og opstillet den særskilt.

Hvis man gør arkivets sagstyper op i omfang, vil det som tidligere nævnt have et omfang på ca. 175 hyldemeter. Langt den største del omfatter årene 1769 - 1935, nemlig 108 meter og af disse udgør medlemslister, bestyrelsesprotokoller og brevjournaler 11 meter, journalsager o. 70 meter, kopibøger 8 meter, regnskaber, udvalg og diverse kommissioner o. 11 meter. Perioden 1936-1946 fylder kun 17 meter og fra 1947 til i dag omfatter arkivet o. 50 meter. Målt i enheder drejer det sig om ca. 900 bind og ca. 900 pakker.

For at kunne finde rundt i og især fremfinde materiale i denne mængde kræver det naturligvis, at arkivet er velordnet, men selv da kan det til tider være vanskeligt at finde materiale omhandlende en bestemt person. Indgangsmulighederne er ellers ganske gode, idet der i brevjournalerne er udførlige person- og sagregistre, men disse er desværre ikke altid fuldstændige, og de omhandler kun det bind, hvori de findes. Desuden er der ikke et topografisk register i bindene.

Denne »mangel« blev afhjulpet ved, at Erhvervsarkivet gennem en del år fik udarbejdet et stort samleregister til brevjournalerne. Et alfabetisk register og et topografisk register. I første omgang blev der udskrevet sedler på alle personnavne m.m. i brevjournalerne for årene 1769 - 1851. Dette grundmateriale står til rådighed for besøgende på Erhvervsarkivets læsesal og omfatter omkring 160.000 sedler, hvoraf halvdelen er kopier, idet de er opstillet efter personnavn og topografisk. De første årgange fra 1769 omfatter kun få sedler, mens man heni-

mod midten af 1800-tallet efterhånden nåede op på 4000 sedler for en årgang.

Dette omfattende seddelkartotek er delvis udgivet i bogform, idet der er udkommet tre bind, hvoraf årene 1769-1807 er udkommet i to bind, et alfabetisk og et topografisk register, og perioden 1808 - 1834 i et bind, der indeholder både et alfabetisk og topografisk register.

Det alfabetiske register indeholder i alfabetisk orden alle de i brevjournalerne forekommende navne m.m. inden for grupperne personnavne og institutioner med henvisninger til det topografiske register. Ved personerne er anført titel eller titler, navne på eventuelle familiedlemmer, der optræder i materialet, samt en topografisk angivelse, der gør det muligt at finde personerne i det topografiske register. Ved institutionerne, hvoraf der ikke er særlig mange, anføres på samme måde den topografiske bestemmelse. De topografiske bestemmelser omfatter for Danmarks vedkommende købstad eller sogn samt amt, for Færøernes vedkommende sogn, for Norge købstad eller præstegæld samt fylke, for Island sysla, for andre områder blot landets navn, af disse er der ikke så mange.

Har en person både et sen-navn og et slægtsnavn, er vedkommende opført under begge i det alfabetiske personregister, med henvisning fra sen-navnet til slægtsnavnet, for eksempel:

Jensen Nordstads, Jens, odelsbonde, Stange pgd. He, se:

Nordstads (pgd.: præstegæld. He: Hedmark fylke).

eller

Jensen Smed, Jens, Trige sogn År, se: Smed (År: Århus)

Personer, hvis efternavn ikke er kendt, er placeret under fornavnet; for eksempel: Anne Birgitte, pige, Kbh.

Desuden gælder det – i en vis udstrækning – at alfabetiseringen er fonetisk, således at forskellige skriveformer af samme navn står under ét – så vidt muligt under den almindeligste eller oftest forekommende form – alfabetisk efter fornavnene, for eksempel:

Bech, Frederikke

Beck, Jens Jensen

Bek, Laust

For de former, der ikke begynder med Bec gives der i registret på de pågældende pladser henvisninger til formen Bech. Endnu flere forskellige staveformer fremviser navnet Schmidt.

En undtagelse fra de almindelige alfabetiseringsregler er, at personer med samme sen-navn står alfabetisk efter fornavnene og herunder alfabetisk efter sogne og præstegæld uden hensyn til eventuelle tilnavne eller efternavne, der ikke er sen-navne, f.eks.:

Olsen, Peder,..., Nylarsker sogn Bo.

Olsen, Peder,..., Ringsted landsogn So.

Olsen, Peder,..., Svogerslev sogn Ka.

Olsen Kolland, Peder,..., Bjelland pgd. VA.

Olsen, Peder,..., Kviteseid pgd. Te.

Hver person er kun opført under én navneform, i visse tilfælde er særformer af navnet sat i parentes efter dette. Ligeledes gives der krydshenvisninger fra usædvanlige former, ligesom det sker for slægtsnavnenes vedkommende. Brevjournalernes former kan variere betyde-

ligt, også for den samme person. Som eksempel på dette kan for årene 1786 og 1787 anføres, at en kvinde fra Fredericia fem gange er blevet opført under fem forskellige navnemåder; nummeret i parentes er brevjournalens.

Serell Leisern (1786/140)

Serrel Leisern (1786/170)

Serrel Leitzers (1786/341) i journalens register: Serie Leitzers

Sara Leitzers (1787/58)

Sara Leysers (1787/229)

Hun blev desuden betegnet under følgende navn i Kunstkommissionens

betænkning i 1787: Sara eller Serl Abraham Leitzers kone.

Der er også tilfælde, hvor det kan være vanskeligt at fastslå, om en afvigende stavemåde af et personnavn - men med samme topografiske placering - er én person eller to personer blot med næsten samme navn. I disse tilfælde er begge navne optaget i registret. Kun i tilfælde, hvor man med sikkerhed har kunnet fastslå, at afvigende stavemåder af navnet er et tilfælde, har man valgt at bruge den hyppigst forekommende stavemåde i brevjournalerne.

I det alfabetiske register er lærlingene som regel anført med henvisning til en række forskellige sogne. Det førstnævnte sogn vil da typisk være fødesognet, dernæst anføres i kronologisk rækkefølge de sogne, hvor de besøgte læresteder var beliggende, og det sidst anførte sogn er som regel lærlingens hjemsgn efter endt læretid. Mange dimitterede lærlinge blev ansat som avlskarle på større gårde eller drev egen gård. Dette system indebærer selvsagt en meget stor usikkerhed med hensyn til, om lærlingen vendte hjem til sit fødesogn eller »blev ude«, for i de

Præmie, et sølvbæger, uddelt af Landhusholdningsselskabet i 1771. Præmien tildeltes selvejerbonden Jørgen Christensen i Korsebjerg, Ubberud sogn ved Odense som belønning for »særdeles flid« på mange områder. Han modtog desuden en sølvmedalje og et naturleksikon samt blev optaget som korresponderende medlem af selskabet. (Møntergården. Odense Bymuseum).

tilfælde, hvor lærlingen vendte hjem til fødesognet, er dette kun anført en gang i rækken, som regel først.

I det topografiske register vil lærlingen under fødesognet ofte blot stå anført som søn af n.n. uden stillingsbetegnelse, idet de fleste ansøgninger om en læreplads blev indsendt af faderen.

Som eksempel kan nævnes:

Alfabetisk register: Stormgård, Jens Christian, søn af Thomas S., Lhs.s lærling, Gjern sogn Sk, sen. Esbønderup sogn Fr, Gershøj sogn Ka, Aller sogn Ha.

Topografisk register: Stormgård, Jens Christian, søn af Thomas S., Lhs.s lærling, 1828/16, 391

Det topografiske register er det centrale register, hovedregisteret. I dette står alle personerne i en meningsfyldt sammenhæng: den geografiske, og det er til dette hovedregister, at det alfabetiske register leder hen. For Danmarks vedkommende er amternes rækkefølge den samme som i Trap: Danmark, 5. udgave, og købstæder og sogne står inden for amterne i alfabetisk orden og herunder personer og institutioner i alfabetisk orden. I det topografiske register bringes foruden navne og titler oplysninger om bopæl inden for sognet, eventuelt gård- eller husnavn, landsbynavn, tilhørsforhold til godser eller lignende, og som det vigtigste (næsten) alle henvisninger til brevjournalerne. Da Landhusholdningsselskabet blev stiftet, var dets geografiske virkeområde meget større, end det er i dag. Da det dækkede begge rigerne, omfattede dets virksomhed Danmark, Norge, Island, Grønland, Vestindien, Færøerne og Slesvig-Holsten, som jo alle

på det tidspunkt hørte under begge riger. De her nævnte områder er i det topografiske register blevet placeret efter Danmark i den her nævnte rækkefølge. Naturligvis var det ikke alle lande under kongeriget, der spillede en lige stor rolle i Landhusholdningsselskabets historie. På dette punkt indtog Norge en betydelig rolle frem til 1814. For perioden 1769-1814 kan man i registeret se, at det næsten var lige så mange nordmænd som danskere, der var noteret i brevjournalerne. Fra de øvrige lande er der ikke ret mange henvendelser, ligesom det heller ikke er tilfældet for lande som Sverige, Tyskland, England, Frankrig, Holland, Belgien, Østrig osv. At disse områder forekommer i brevjournalerne kan skyldes det ry, Landhusholdningsselskabet havde; men den store betydning har det næppe haft.

At man har valgt denne opbygning af registrene, gør det meget let at foretage en undersøgelse for et lokalområde. Har man kun interesse for at efterforske en bestemt persons forhold i forbindelse med Landhusholdningsselskabet, får man ved personnavnehenvisningen til det topografiske register desuden den »sidegevinst«, at man kan se, om der er andre fra samme lokalområde, der har haft kontakt med Selskabet. Dette kan selvfølgelig betyde, i forbindelse med eftersøgning af oplysninger på enkeltpersoner, at man ikke kan nøjes med at have navnet på det sogn, vedkommende har boet i, da der kan være flere sogne med samme navn. Derfor kan det være en letelse eller betingelse, at man også har amtet eller ved, hvor i landet man befin-

der sig. For eksempel er der både et Ørsted sogn i Assens amt og et i Randers amt.

Præmiesager

De mange præmiesager falder inden for mere end 100 forskellige emner eller »materier«, som er selskabets betegnelse. Mange kom til at spille en væsentlig rolle, mens endnu flere var af mindre betydning, og en del ret kuriøse. For at kunne finde frem til de mere betydende præmiesager, nemlig dem, der blev fundet værdige til en belønning, har Erhvervsarkivet udarbejdet et seddelkartotek over disse præmievindere i Landhusholdningsselskabet for perioden 1769 - 1969. I dette register er der ca. 9.000 personer, der har fået præmier og belønninger. Kartoteket er opbygget på grundlag af selskabets præmieprotokoller, lister i datidens aviser (f. eks. Adressecontorets Efterretninger) og selskabets årsberetninger.

Dette kartotek, præmievinderkartoteket, er ordnet på samme måde som registreret til brevjournalerne, et alfabetisk, ordnet efter personnavne, og et topografisk samt et tredje, ordnet sagligt, hvor alle præmievindere år for år er opstillet efter den virksomhed, de blev præmieret for, efter et fast decimalsystem. Kartoteket rummer desuden en del navne, der ikke forekommer i brevjournalerne, dels på grund af at enkelte journaler mangler, og dels fordi man ikke konsekvent i selskabets første år altid havde korrespondance i forbindelse med præmievindere, til trods for, at reglerne for præmieæskning krævede indsendelse af ansøgning og attester.

Kopier af Landhusholdningsselskabets arkivalier i andre institutioner

Erhvervsarkivet har udarbejdet en intern registratur, der er et supplement til den trykte. Den giver en oversigt over enkelte dele af Landhusholdningsselskabets arkiv, der er bevaret på Rigsarkivet og Det kongelige Bibliotek. På Rigsarkivet i Søetatens arkiv er bevaret materiale fra Landhusholdningsselskabets præsident 1774-79 og 1783-87, Henrik Gerner (1742-87), og det er især materiale vedrørende kunstkommissionen. På Det kongelige Bibliotek i Landhusholdningsselskabets sekretær 1769-90 Christian Martfeldts privaterkiv (Ny kgl. Samling 1343-1345III) findes ligeledes journalsager og andet materiale vedrørende selskabet.

Dette materiale er blevet fotokopieret, og er herefter indgået i Landhusholdningsselskabets arkiv som journalsager 1769-88, 1793 (div. nr.). Hovedparten består af journalsager, og registraturen er derfor opstillet kronologisk efter samme system, som anvendes i brevjournalerne, og de forholdsvis få ikke-journaliserede sager er anbragt, hvor de kronologisk hører til. I forhold til de topografiske registre i den trykte registratur indeholder oversigten således en fortegnelse over de journalindførsler, hvortil journalsager for disse år er bevaret. De bevarede journalsager for 1774-75 samt de ujournaliserede sager har i følge sagens natur, da disse brevjournaler ikke er bevaret, ikke været registreret i den trykte registratur. Sidst i denne registratur findes et særligt alfabetisk register over disse sager.

Hvad finder man i Landhusholdnings-selskabets arkiv?

I det følgende vil der blive vist eksempler, der viser nogle af de sagstyper, man kan finde i Landhusholdnings-selskabets arkiv. Da der allerede har været bragt en person ind i fremstillingen kunne det måske være på sin plads at vise, hvad det var, den føromtalte Serell Leisern henvendte sig med de 5 gange, hun er omtalt i registeret.

Første gang er under nr. 1786/140, 22. maj. »P.M. fra jødinden Serell Leisern i Fridericia af 23. maj 1786, hvori hun æsker præmie for forfærdigelse af 2500 alen Merlin-kniplinger, 80 alen dynevår, 260 alen drejel, 250 alen lærred og 40 alen stribet tøj. Af kniplingerne følger herved prøver«.

Efter at have modtaget præmieæskningen sendes materialet til Kunstkommissionen, der efter at have vurderet materialet sender sin udtalelse til selskabet; denne findes under nr. 1786/170, i juli måned. »Beretning fra Kunst-Kommissionen af. 1786, angående jødinden Serrel Leisern i Fridericia hendes anmeldelse om Merlin-kniplingers forfærdigelse. Vedkommende dokumenter følger herved«. Hvad beretningen indeholder, er det ikke muligt at få oplyst, da dette materiale ikke er bevaret. Det er heller ikke angivet i brevjournalen, om man har sendt hende en meddelelse om sagens forløb. Det er der noget, der tyder på, at man ikke har gjort, for hun skriver igen og udbygger sin præmieæskning med følgende: 1786/341, 14. november. »Præmie æskning fra jødinden Serrel Leitzers i Fridericia, af 4. november 1786, for i årene 1783,84 og 86 at have forfær-

diget 490 alen linned tøyer, hvoraf prøver følger«.

Da hun stadig ikke hører fra Selskabet fornyer hun sin æskning 1787/58, 26. januar. »P.M. fra jødinden Sara Leisers i Fridericia af 23. januar 1787, hvorved hun på nye indsender prøver af Merlin-kniplinger og derfor æsker præmie m.v. Ligeså meddeler hun nogle tanker om sin behandlingsmåde for at få mere og bedre uld, og endelig, at hun har forsøgt at spinde en slags garn af humleranker, hvoraf herved en prøve«.

Hun har nu udviddet sin ansøgning, og den kan ikke længere forbeholdes kunst-kommissionen, som ellers er den kommission, der tager sig af husflid og hjemmævning; men 2. agerdyrkningskommission bliver nu inddraget, da hun nu nævner forhold vedrørende husdyrholdet.

1787/229, i juli måned svarer 2. agerdyrkningskommission: »Beretning fra samme kommission (de foranstående sager i brevjournalen kom også fra 2. agerdyrkningskommission) af 27. juli 1787, angående jødinden Sara Leisers betragtninger over den brugelige ufordelagtige måde at klippe fårene, såvel som at behandle ulden. Vedkommende dokumenter følger herved«. Ingen af disse meddelelser fra brevjournalen fortæller, om hun havde held med sin præmieæskning; men et opslag i præmietagerkartoteket giver en henvisning til præmielisten fra 1787, hvor der i afsnit II »overordentlige belønninger uden for selskabets indbydelse« under nr. 269 findes følgende: »Jødinden Sara Leisers i Fridericia 2. sølvmedalje. For i en tid af 3 år at have

forfærdiget 490 alen smukke lunende tøyer; ligesom hun og i endel år har lagt vind på at sye de så kaldte Merlin-knip-linger, som hun har haft temmelig god afsats på, og hvoraf hun i alt skal have forfærdiget omtrent 2500 alen«.

Det var ikke usædvanligt, at præmie-æskningerne til Selskabet blev fulgt op af flere henvendelser. Men det var selvfølgelig ikke kun for at æske præmier, at mange henvendte sig. Således indsendte stiftamtmand Moltke i Aalborg i 1821 en ansøgning fra sognefoged og dannebrogsmand Jens Krag af Mariendal om at erholde en engelsk plov (1821/9). Dette var han ikke ene om i disse første mange år af Selskabets levetid. 1. agerdyrkningskommission sendte en betænkning til Selskabet om ansøgninger om svingplove bl.a. fra Claus Sørensen og Morten Pedersen begge Lystrup, Vivild sogn, Århus amt. Efter at ansøgningerne i første omgang blev stillet i bero, bevilgede man begge ansøgere en svingplov.

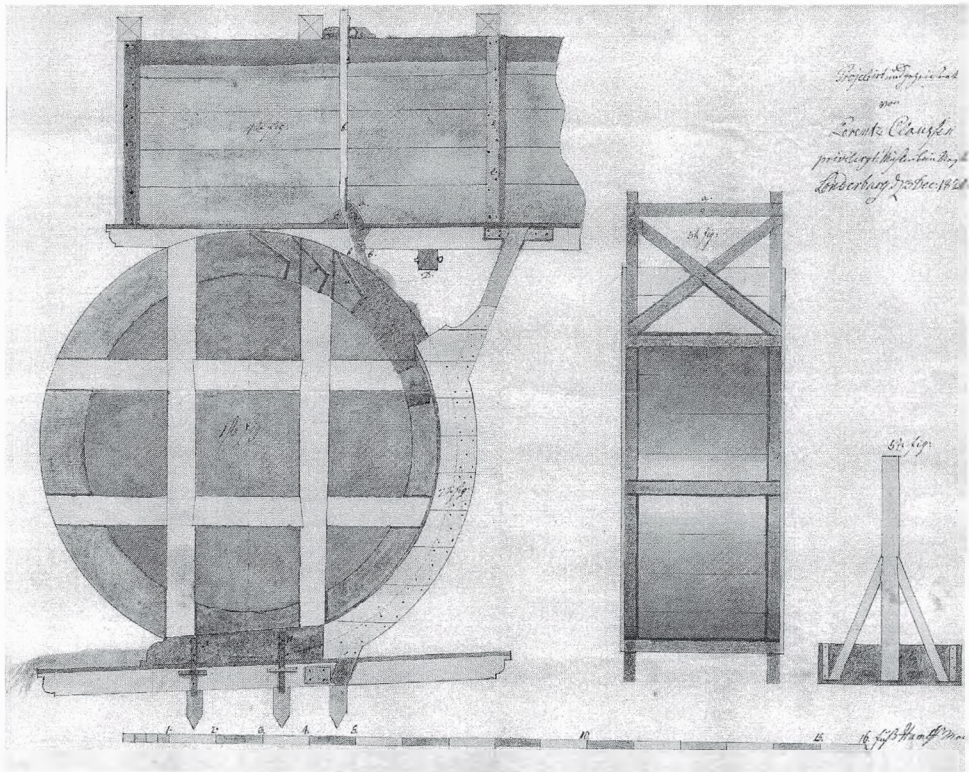
Der kunne også komme præmieæskninger, der blev fremlagt, da der var flere af samme slags, og som så blev afgjort ved en større rapport fra pågældende kommission. Et sådant tilfælde er 1817/152, der er en præmieæskning fra arvefæster Hans Sørensen, Asminderød sogn, Kronborg distrikt, der æsker præmie for staldfodring og jordforbedringer. Året efter blev sagen afgjort med, at han burde være blevet tilkendt 2. sølvbæger for staldfodringen; men på grund af oplysningerne om de øvrige arbejder, han havde udført, blev han tilkendt 1. sølvbæger med inskriptionen: »for staldfodring og jordforbedringer og hegn«. Men i rap-

porten fra 2. agerdyrkningskommission, hvor hans sag blev afgjort, var der også andre sager, for eksempel en skolelærer, der underviste bønderbørn i havedyrkning, en landmand for anlæg af have og andre for staldfodringer. Det var alle præmieæskninger, men ikke alle fik belønning.

En henvendelse til Selskabet kunne også handle om noget så enkelt som udbredelsen af kendskabet til, hvilke produkter de danske handelsgartnere havde at tilbyde. I 1831 (1831/148) anmodede professor Hornemann Selskabet om, at man anvendte 100 rd. på trykning af kataloger over de planter, som handelsgartnerne havde til salg, idet han mente, et sådant initiativ ville fremme blomsterdyrkingen. Tre måneder senere blev Hornemanns forslag bifaldet af 1. agerdyrkningskommission (1831/256).

Ønsker man at se en dansk forfatter og præst bruge sine skrivegaver til andet end litteratur, giver Landhusholdningsselskabet også mulighed herfor. Den 21. september 1827 har brevjournalen en indføjeelse fra pastor Blicher i Spentrup ved Randers, der søger om støtte til at anlægge en skov på den til hans præstegård henlagte hede. Han fik afslag, ikke fordi selskabet var imod skovplantninger, men fordi der kunne være tvivl om ejendomsretten til en sådan skov, hvis pastor Blicher flyttede.

St.St.Blicher er i øvrigt i nogle år rigt repræsenteret i arkivet. Han skrev Amtsbeskrivelsen for Viborg amt og gav et udkast til Skanderborg amt, der dog ikke blev benyttet. Han var for vidtløftig og upræcis, hvilket bl.a. ses af selskabets

Tegning til indretning af vandmølle, indsendt til Landhusholdningsselskabet i 1821 af møllebygger Lorentz Clausen i Sønderborg. Den foreslåede indretning skulle muliggøre at drive vandmøller ved brug af en mindre vandmængde end hidtil. Der skulle foretages enkelte ændringer; men sagen endte med at selskabet købte den indsendte model og tegningerne til overfaldshjulet af Lorentz Clausens enke for 24 rd. sølv.

mange forklarende og rettende fodnoter i Viborg amt.

Et andet eksempel på brugen af registre, brevdjournalerne, præmieprotokollerne, brevkopibøgerne og de øvrige hjælpemidler er Lorentz Clausen.

Et opslag i personnavneregisteret viser: Clausen, Lorentz, møller, Dybbøl sogn

ÅS. For at finde ud af, hvad han har haft af brevveksling med selskabet er næste opslag i det topografiske register under Åbenrå-Sønderborg amt, Dybbøl sogn.

Her finder man opslaget:

Clausen, Lauritz, møller, Dybbølbjerg, 1783/164, 210, 393, 426, 476, 1784/148, 194, 454, 1792/320, 1804/191, 314.

De mange tal efter personoplysningerne er, som tidligere nævnt, henvisninger til brevjournalerne, hvor man kan søge oplysning om, hvad henvendelsen drejede sig om, inden man evt. forsøger at finde journalsagerne. Man kan se, at han i 1783 og 1784 havde en livlig korrespondance med Landhusholdningsselskabet, hvorefter der indtræder en mindre pause – en enkelt henvendelse i 1792 og to i 1804.

Første opslag i brevjournalen giver den oplysning, at han takker for en præmie. Han må altså på et eller andet tidspunkt have henvendt sig til selskabet, siden han har fået en belønning. Et opslag i seddelkartoteket for præmietagere viser, at han fik en 3. guldmedalje for en afhandling. Seddelkartoteket giver en henvisning til præmielisten under 1783 nr. 3, og her står der nærmere beskrevet, hvad han får præmien for. Disse tre første numre i 1783 hører alle til i kategorien teoretiske materier, og nr. 3 er: Lorentz Clausen, møller til Dyppelberg ved Sønderborg på Als. Årsagen til belønningen er:

»For en afhandling, ligeledes skreven i det tyske sprog (det var nr. 2 også), angående den bedste indretning af mel- og grynemøller med devise: »Heil dem Vaterlande und dem die's Liebt«, hvori selskabet, såvidt den praktiske del af materien angår, har fundet adskillige gode underretninger, som vidner om forfatterens erfaring i sagen. Men da selskabets fordringer, i henseende til den teoretiske del af spørgsmålet, ikke er opfyldt, og skriftet også haver nogle mangler, så pålægger det forfatteren først at give sin afhandling de praktiske tillæg, hvorom selskabet nærmere vil oplyse ham«.

I den følgende tekst gengives Lorentz Clausens korrespondance med Selskabet, da den giver et ganske godt indblik i hvad Selskabet beskæftigede sig med.

1783/164: »P.M. fra mølleren Lorentz Clausen til Düppelberg på Als af 7. juni 1783, hvori han takker for den ham tilkendte medalje, og beder, at han måtte blive underrettet om de praktiske tillæg, som skulle tilføjes hans afhandling om mølleværker«.

I august samme år: 1783/ 210 »P.M. fra mølleren Lorentz Clausen til Düppelberg på Als, af 27. august 1783, hvori han beder, at hans afhandling om mølleværker måtte blive ham tilbagesendt for at kunne tilføje de forlangte praktiske tillæg m.v.«. Man var ikke så hurtige i selskabet, og der kom mange henvendelser. Derfor var den næste henvendelse fra Lorentz Clausen 5. november en gentagelse af det tidligere brev.

Midt i november har han fået svar fra selskabet, hvilket han kvitterer for 1783/426. »P.M. fra mølleren Lorentz Clausen til Düppelberg på Alsøe, af 19. november 1783, hvori han meddeler, at han har erholdt den ham tilsendte afhandling om mølleværker m.v.«.

Han har åbenbart haft god tid til at tænke over de tilføjelser, han skulle gøre, og kunne derfor hurtigt allerede i december sende sit svar. 1783/476 »P.M. fra Lorentz Clausen til Düppelberg på Als, af 10. december 1783, hvormed han tilbagesender den erholdte afhandling om mølleværker, tillige med de forlangte praktiske tillæg som skal tilføjes samme afhandling m.v.«.

Der gik små tre måneder, før Kunstkommissionen sendte sin rapport til selskabet. 1784/148 »Beretning fra samme kommission af 15. marts 1784, angående Lorentz Clausens til Düppelberg på Als hans indsendte svar på de mangler, som ved hans afhandling om mølleværker ere blevne ham forelagte til besvarelse. Dokumenterne følger hermed«.

Indtil nu har det været en gåde, hvilke problemer der var med Clausens afhandling; men det næste brev giver lidt af svaret. 1784/194 »P.M. fra hr. Lorentz Clausen til Düppelberg på Als af 20. juli 1784, hvori han erklærer, at han endnu vil besvare den mangelspost ved hans afhandling om mølleværker, nemlig hvorledes en møllesten skal oplægges m.v. Dernæst melder han, at han har erholdt den ham tilsendte guldmedalje, og til slutning, at han har indsendt en beskrivelse og tegning til en korn-rensnings-maskine, som han beder sig tilba-gesendt«.

Den næste henvendelse viser, at han nu er så langt med det manglende svar, at han desuden har undersøgt mulighederne for at lade afhandlingen trykke. 1784/454 »P.M. fra Lorentz Clausen til Düppelberg på Als af 22. december 1784, hvorved han indsender det endnu manglende svar på det 9. spørgsmål i anledning af hans afhandling om mølleværker. Han tilbyder sig at ville lade skriftet oversætte på dansk og udgive det i trykken, når selskabet ville være ham behjælpelig med 100 rd.«.

Der kom dog til at gå et stykke tid, før skriftet var blevet trykt. 1792/320 »P.M. fra hr. Lorentz Clausen, møller på Döp-

pelberg ved Sønderborg af 26. november 1792, hvorved han indsender et eksemplar af hans udgivne bog om de bedste indretninger for mel-malt- og gryn-møller, hvorfor har i året 1782 blev belønnet af selskabet«.

1804 (nr. 191) sendte han en af ham udgivet bog, men selskabet meddeler ham, at da det er et trykt og udgivet skrift, han har sendt, kan det ikke bedømmes. Clausen var nu blevet nysgerrig, og ville gerne vide, om selskabet havde interesser uden for landøkonomien. 1804/314 Brev fra Lorentz Clausen i Düppelberg om selsk. reflekterer på ting uden for landoconomien f.e. luftmaskiners styring etc.

Der kom nu en lang periode, hvor selskabet ikke hørte noget fra Lorentz Clausen, men i 1821 lod han igen høre fra sig. 1821/353 »Møllebygger Lorentz Clausen i Sønderburg sender en beskrivelse og tegning over hans opfindelse at give vandmøller en sådan indretning, at de kunne drives ved en mindre vandmængde end den, som udfordres til de nærværende møller /med 1 bilag/«. Som altid var selskabet interesseret, når der blev indsendt materiale, der kunne bidrage til en teknologisk landvinding. Efter at have modtaget svar fra kunstkommissionen 1822/161 »Kunstkommissionen og kammeråd Drewsens betænkning om møllebygger i Sønderborg, Lorentz Clausens opfindelse, af hjul til vandmøller, som kunne drives ved en mindre vandmængde«, skrev selskabet til Clausen: »En model indsendes, såvelsom attester, der vise i hvor lang tid, den anmeldte opfindelse har været benyttet af møllebygger Clau-

sen, samt hvilke fortrin erfaringen har vist, at den besidder«.

Clausen nøjes ikke med kun at indsende de ønskede attester, men indsender desuden en lidt særpræget anmodning og forskellige planer til bedømmelse 1822/431. »Møllebygger Lorentz Clausen af Sønderborg på Als indsender en model, som viser hans forbedrede indretning ved overfaldshjul på vandmøller (med 4 bilag). Han beder derfor om ved selsk. hjælp at erholde en af sine sønner, der er soldat, fritagen for tjeneste. Til selsk. bedømmelse indsender han, foruden bemeldte model, følgende: 1. En afhandling om, hvorledes luftmaskiner kunne styres i stille vejr (med 6 tegninger) 2. beskrivelse og tegninger af 2 perpendulmøller 3. en tegning af amerikanske møller (en beskrivelse) 4. tegning og beskrivelse af en kilemølle 5. tegning og beskrivelse af en forbedret indretning af stamperen i olie og valkemøller 6. fortegning over nogle mekaniske genstande udkastede til møllebyggeriets forbedring (med 2 bilag)«.

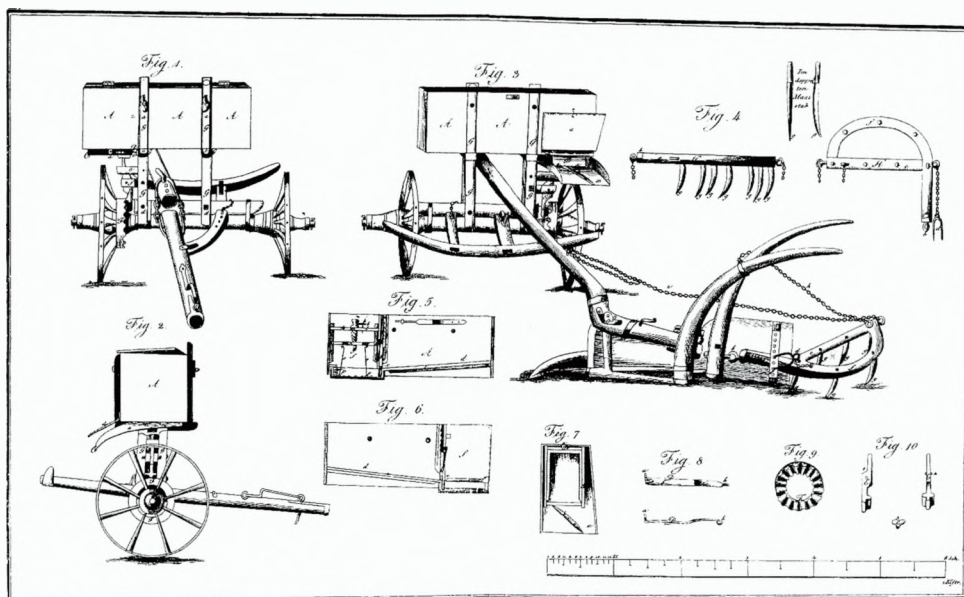
Selv om Clausen døde, ophørte hans navn ikke med at optræde i brevjournalerne, som det ses af det følgende. 1824/111 »Møller Andr. Nissen i Brabølling på Alsø anholder om resolution på en afdøde møllebygger Lorentz Clausens i 1822 indgivne andragende nogle hans overfaldshjul ved vandmøller. For den indsendte model, hvoraf forventer bemeldte Clausens efterladte enke at erholde 24 rd. sølv, som den afdøde skal have forlangt derfor«. Svaret på denne henvendelse ses af 1824/193 »Kunstkommissionens betænkning om mølle-

bygger Clausen i året 1822 på opfordring indsendte model, der viser hans forbedrede indretning ved overfaldshjul på vandmøller m.v.«, og selskabets svar: »Selskabet vil afkøbe Clausens enke modellen og de af ham ligeledes indsendte tegninger for 24 rd. sølv«.

Her slutter af gode grunde Lorentz Clausen med at optræde i Landhusholdningsselskabets brevjournaler. Han er på sin vis et ganske godt eksempel på personer, der blev ved med at kontakte Selskabet, enten for at høste anerkendelse for deres indsats, eller for at indgå i en dialog med Selskabet for at få forbedret et eller andet forhold eller indretning.

Men inden vi helt giver slip på Lorentz Clausen, kan han også bruges som eksempel til at vise brevkopibøgernes opbygning. I brevkopibog 1819-23 i registret under C finder man bl.a. Clausen, Lorentz, om hans opfindelse af forbedrede møllehjul, 347, 390, 471 og 489. Disse henvisninger går på sidetal i brevkopibogen og ikke journalnumre; men brevene er i kopibogen forsynet med et fortløbende nummer, således at det er muligt at henvise til brevene ved at angive kopibogens år og nummer.

»489, 1823, 18. marts nr. 81. Deres model af et overfaldshjul ved en vandmølle har selskabet modtaget i december måned afvigte år tilligemed de af Dem indsendte tegninger m.m. Alt er tilstillet selskabets Kunstkommission til bedømmelse og selskabets beslutning angående Deres opfindelse vil bero på den dom, som bemeldte kommission fælder derved. Kun meldes Dem herved foreløbigen, at Deres andragende om at erholde

Tegninger af en østrigsk plov, harve og såmaskine, som Landhusholdningsselskabet modtog med tilhørende beskrivelse i 1816. – Selskabet fulgte hele tiden med i teknologiske landvindinger, der f.eks. kunne være til gavn for landbruget. Der blev afholdt prøver med forskellige plove for at finde den enkleste og bedste, som der derefter blev udarbejdet arbejds-tegninger af til brug for interesserede smede.

en af Deres sønner fritagen for militær tjeneste, næppe vil komme i betragtning, da det ikke står i selskabets magt at udvirke ham denne fritagelse. Underskrevet Collin / Hald fm«.

Det er ligeledes karakteristisk, at der efter personnavnene i brevkopibogens register

står, hvad sagen/brevet omhandler. F.eks.:

Carstens, skænkes bøger, 231

Gjørup, tilsendt en plov, 430

Nørgaard, om tilsyn med Lars Pedersen, 403

Rømeling, R, oberstlieutenant, om hans kones husflid, 326, 379, 399.

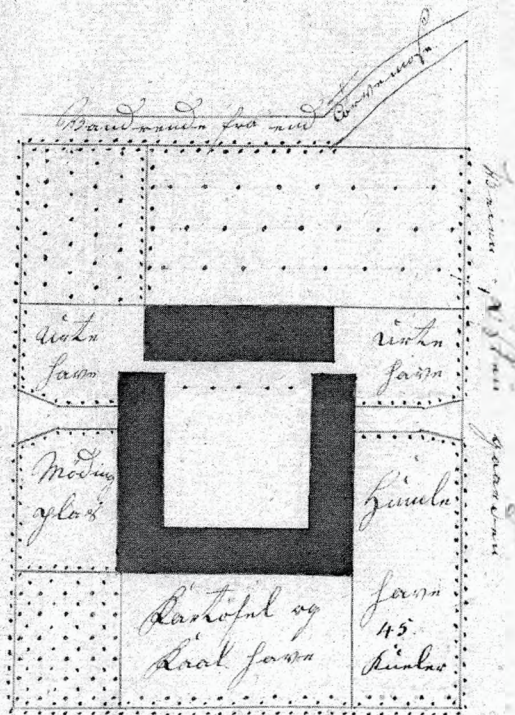
Lærlinginstitutionen

Det stod allerede meget tidligt klart for mange af de ledende personer bag Landhusholdningsselskabet, at skulle det arbejde, man havde påbegyndt, virkelig nytte, måtte der uddannelse af landmændene til. Med skolereformen af 1814, hvorved almueskolevæsenet på landet kom ind i mere faste rammer og blev forbedret, var grunden lagt, og de generationer af landmænd, der voksede op med netop denne reform som ballast, havde forudsætningerne for at kunne forøge deres kendskab til nye landbrugsmetoder. Der skete også en påvirkning fra de rationalistiske præster i den første halvdel af 1800-tallet, der aktivt gik ind for dyrkning af præstegårdsjordene, hvilket ikke var så underligt, da udbyttet udgjorde en væsentlig del af deres løn. De dyrkningsmetoder, de tilegnede sig, kunne virke afsmittende på de lokale bønder.

Man havde længe spekuleret på en landbrugsfaglig uddannelse. Allerede i 1740'erne var der tanker fremme om åbning af Sorø akademi som en slags agerdyrkningsuniversitet; men det blev ikke realiseret. I 1790'erne opførtes Den Classenske Agerbrugsskole på Næsgård; men forsøget blev en fiasko, idet der ikke kom elever. Men da skolen flyttede til København, kom der liv i foretagendet – karakteristisk nok med teologistuderende som de ivrigste tilhørere til forelæsningserne. På samme tid var det ikke usædvanligt, at gårdmandssønner blev

anbragt i lære hos dygtige landmænd. Bl.a. havde oberst A. Falkenskjold, Sophienborg ved Rungsted, i begyndelsen af 1800-tallet en treårig uddannelse af landvæsenselever. At der kan have været andre, der tilbød en tilsvarende uddannelse, er ikke utænkeligt. Der kan for eksempel i Landøkonomiske tidender for 1815 ses et par annoncer for to unge, der søger praktisk uddannelse på en herregård eller større avlsgård.

At Landhusholdningsselskabet kom i gang med landbrugsfaglige uddannelser skyldes nærmest en tilfældighed. Igangsætterten var Rasmus Rask, der i årene 1813-15 havde været i Island. I 1816 henvendte han sig til selskabet for at gøre opmærksom på en bonde, hvis have dyrkning havde gjort et stort indtryk på ham. Henvendelsen gik ud på at skaffe bonden en plov, et redskab, der ikke fandtes på øen. Betænelighederne hos selskabet var derfor store, idet man frygtede, at den islandske bonde ikke ville være i stand til at bruge ploven på den rigtige måde. Helt anderledes stillede man sig, da det viste sig, at bonden havde tænkt sig at sende en af sine sønner til Danmark, for at han kunne få en uddannelse i brugen af landbrugsredskaberne. I 1816 kom sønnen, John Thorlaksen Kjærned, til Danmark og blev sat i lære hos J. C. Drewsen på Strandmøllen. Da han vendte tilbage til Island, formentlig i 1820, fungerede han et stykke tid som en slags rejseinstruktør i havebrug, men måtte på

Et Dette anviser at andjens Jord betingens at Cro,
 som alle Paas i fuld groen -
 161
 1817 til 1818.
 Hansen

Haveplan, indsendt til Landhusholdningselskabet. Det var ikke usædvanligt, at der blev indsendt forslag til, hvordan en have omkring en gård kunne anlægges for at give størst muligt udbytte. Et sådant eksempel findes i journalsag 1817/161, hvor en Anders Hansen har tegnet sin have, der bl.a. indeholder 50 æbletræer, 22 pæretræer, 24 moreltræer, 18 kirsebærtræer og 116 blommetræer, alle markeret på planen med en prik.

grund af for store omkostninger indstille denne virksomhed. Der kom yderligere et par islændinge til landet for at få en landbrugsuddannelse, og så fik man endelig øjnene op for, at det ville være en god idé på tilsvarende måde at dygtiggøre de unge danske landmænd. I 1820 påbegyndtes en treårig uddannelse af landvæsenslærlinge på større gårde. Den oprindelige tanke var at åbne mulighed for, at sønner af gårdmænd, parcellister og husmænd uden udsigt til at få egen ejendom, kunne uddanne sig og derved skabe sig et udkomme som medhjælpere eller forpagtere på de større gårde. Den viden, disse lærlinge fik på lærestedet, medførte en stor og hurtig spredning af de nyeste landbrugsfaglige fremskridt til de mindre brug.

Landvæsenseleverne forblev ikke på samme gård i hele uddannelsesperioden, men blev placeret på veldrevne avlsbrug i landets forskellige egne. De skulle indøves i et fast og regelmæssigt arbejde, og samtidig skulle de tænke over deres arbejde og bedriften. For at opnå dette sidste blev de tvunget til at føre dagbog, som skulle indsendes til selskabet til bedømmelse. Det er i denne forbindelse

interessant at iagttage, hvordan eleverne udvikler deres håndskrift gennem uddannelsesperioden, især de heldige, der kommer til en husbond, der tager sig tid til at opøve deres skrivefærdighed. Der ligger således også her en mulighed for at lægge yderligere en dimension ind i eventuelle studier i Landhusholdnings-selskabets arkiv.

Sammen med ansøgningerne udgør lærlingenes beretninger til selskabet hovedparten af materialet i lærlingesagerne. De skulle hvert halve år indsende en beretning til selskabet om, hvad de havde lært, set og udført. Tilsvarende udsendte selskabet »omflytningserindringer« til lærestederne med meddelelse om, hvilke lærlinge der skulle flyttes til hvilke læresteder. Efter endt uddannelse skulle lærlingene indtil deres 28. år indsende beretning om, hvilken stilling de befandt sig i, for at selskabet kunne kontrollere, om de opfyldte hensigten med deres uddannelse. Oplysningerne fra disse tjente samtidig som en vigtig kilde, hvorved man i selskabet skaffede sig overblik over agerdyrkningens tilstand i de forskellige dele af landet.

Oplysningsarbejde

Selskabet udsendte fra 1776-1804 en skriferække, der nåede op på 7 bind, og fra 1808-17 fortsatte skriferækken under navnet Ny Samling; men denne nåede kun op på fire bind. Disse to rækker indeholdt for det første meddelelser om selskabets tildelte belønninger; men det dominerende var afhandlinger om landøkonomien og andre forhold, som man mente var af interesse. Mange af afhandlingerne, der var præmierede af selskabet, er illustreret.

I 1820'erne begyndte selskabet udgivelsen af de såkaldte amtsbeskrivelser under titlen »Bidrag til kundskab om de danske provinsers nærværende tilstand i økonomisk henseende«. Oprindelsen var egentlig Rentekammerets skematiske oversigt over tilsåningens tilstand i det forløbne år, en oversigt, man på befaling var begyndt at udarbejde i 1810. Disse oversigter blev hvert år tilsendt Landhusholdningsselskabet; men man fandt ikke oplysningerne tilstrækkelige og begyndte derfor selv at indhente mere udførlige oplysninger. Selskabet henvendte sig i første omgang til 108 udpegede mænd med et spørgeskema, som man senere offentliggjorde med opfordring til enhver, der følte kald og lyst til at udfylde skemaet og sende det til selskabet. Det viste sig dog, at det på denne måde indsamlede materiale blev for dårligt, og man valgte derfor at lade svarene samle og udgive for hvert amt. Til at forestå dette arbejde blev der udpeget en person,

der var ansvarlig for, at eventuelle mangler i spørgeskemaerne blev afhjulpet ved, at han selv påtog sig at undersøge forholdene. Slutresultatet blev, at der i perioden 1826-1844 blev udsendt 19 amtsbeskrivelser.

Landbrugstidsskrifter

Et af verdens ældste landbrugstidsskrifter er »Tidsskrift for Landøkonomi« udgivet af Landhusholdningsselskabet. Første hefte udkom i 1814, og havde som erklæret mål at fungere som kildekrift med offentliggørelse af landøkonomiske forsøgsresultater og oversigtsartikler fra ledende landbrugere. Dette betød, at kredsen af læsere i begyndelsen var ret begrænset. Men snart fulgte andre landbrugstidsskrifter efter; disse havde et lidt mere populært tilsnit og fik stor betydning hos de veluddannede landmænd. Den største betydning havde dog afholdelse af foredrag og diskussionsmøder. I 1850'erne var de centrale emner jordbehandlingen, især dræningsarbejder, mergling, kalkning, pløjedybde osv. I 1860'erne var interessen for gødskning steget voldsomt, og foredrag om dette emne var i antal langt over foredrag om kvægavl.

Konsulentvirksomhed

Konsulentvirksomheden havde også stor betydning i selskabets arbejde, hvilket afspejlede sig i det forhold, at man allerede i 1861 startede på dette område

med ansættelsen af landøkonom Thomas Riise Segelcke til at studere og uddanne sig i mælkeribrugets praksis. Hermed var grunden lagt til den tætte forbindelse mellem den begyndende videnskabelige udforskning af landbrugsvidenskaben, som var begyndt med Landbohøjskolens oprettelse i 1858, og det praktiske landbrug.

Segelckel havde stor betydning for de mindre landmænds fremstilling af godt smør, idet han i 1865 udgav: »Vejledning

i Smørtilberedning for mindre jordbrugere«, en pjece der blev spredt i flere tusinde eksemplarer. Hans virksomhed på dette område fik fjernet de mest almindelige fejl i smørfremstillingen.

Med denne succes var det ikke mærkeligt, at man udbyggede konsulentvirksomheden med landbrugskonsulenter i 1870'erne, og i samme tiår fik man begyndelsen til et organiseret konsulent-system.

Afslutning

Af det der er bevaret, er der enkelte arkivgrupper, der har været benyttet så meget, at en fortsat brug af originalmaterialet på længere sigt ville betyde dets ødelæggelse. Derfor er disse grupper blevet filmet, og man kan fra filmene trække brugskopier. Det drejer sig om: 1769-1966 brevjournaler, 1795-1987 brevkopibøger, 1775-1837 præmieprotokoller og 1770-1805, 1807-1838 modelprotokoller.

Emnerne og materialet, der findes i Landhusholdningsselskabets arkiv, er som allerede flere gange nævnt særdeles omfattende, og man kan både ved personalhistoriske arbejder og ved lokalhistoriske undersøgelser med fordel drage nytte af dette arkiv. Men også på en lang række andre områder byder det på materiale til belysning af forskellige forhold. Således kan man se udviklingen i den efterhånden større og større forståelse for jordforbedringsarbejder, man kan se

havebrugets historie belyst i dette arkiv, indførelsen af kartofflen på Island, plantage- og skovplantningens historie, teknologiske landvindinger, amtsbeskrivelser, uddannelse af de unge i landbruget, oprettelse af biblioteker osv. Men selvfølgelig er hele landet ikke dækket. Der er områder, hvor selskabet »har godt fat«, og der er områder, hvor man kan få svært ved at finde tilstrækkelige oplysninger.

Men er man så heldig, at man støder på noget, der har med det emne at gøre, som man arbejder med, kan man ofte finde oplysninger, som man ikke finder andre steder. Mange beretninger, ansøgninger, betænkninger, tegninger og stofprøver fortæller ikke kun om gennemførte arbejder, men også om projekter, der af den ene eller anden grund ikke blev til noget, ligesom der også gives informationer om økonomiske og sociale forhold og til tider også om personlige forhold.

Litteratur

Om arkivet

Landhusholdningsselskabets Arkiv: Registratur og journalregistre. I. 1-2. 1769-1807. 1971. Ved Ole Degn.

Landhusholdningsselskabets Arkiv: Registratur og journalregistre. II. 1808-1834. 1974. Ved Fritz Tandrup.

Om selskabet

H. Hertel: Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie I-II. 1919-20.

For Fædrelandets Bedre Flor. Bidrag til Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs historie 1769-1969. 1969. En særudgave af Erhvervshistorisk Årbog 1968. Heri især:

Ole Degn: Flids og vindskibeligheds belønning. Præmiesystemet, præmievinde og deres arbejde 1769-1967, ss. 192-254.

Finn. H. Lauridsen: Lærlingeinstituti-onen. Oprindelsen, de første lærlinge og deres læresteder, ss. 255-280.

John W. Oldam: Selskabets medlemmer, ss. 162-191.

Ole Degn: Det personalhistoriske materiale i de ældre dele af Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs arkiv, i: Personalhistorisk Tidsskrift 1970. 1970, ss. 1-9.

Ole Degn: Den der ager med stude. Erhvervsforhold i Viborg amt 1769-1808 – belyst gennem Landhusholdningsselskabets arkiv, i: Fra Viborg Amt, Årbog 1971. 1971, ss. 119-158.

Erling Mortensen: De viste vejen. Modtagere af Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs sølvbægere 1804 - 1969.

Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs skrifter I-VII. 1776-1804, Ny Samling I-IV. 1808-17 og beskrivelsen af de 19 danske amter, som udkom i perioden 1826-44.

Ordliste

1. Agerdyrkningskommission

Blev nedsat 1774 og deltes i 1780 i to, således at man også fik en 2. Agerdyrkningskommission. De bedømte præmieæskninger inden for landbruget.

Den »gamle« kommission fik følgende arbejdsområder: 1. tobaksavl, 2. hør, hamp og anden købstadavl, 3. fællesskabets ophævelse, 4. vandafledning og rydning, 5. stengærder og diger med sten, 6. ekstraordinær flid. Desuden skulle man tage sig af de teoretiske afhandlinger, der knyttede sig til disse emner. Den nye kommission skulle tage sig af resten, både praktiske og teoretiske emner inden for landbrug, havedyrkning, skovvæsen og fiskeri i ferske vande.

Handelskommissionen

Blev nedsat 1774 til bedømmelse af præmieæskninger vedr. handelsvirksomhed. Dette omfattede købstædernes husholdning og saltvandsfiskeri.

Kunstkommissionen

Blev nedsat 1774 til bedømmelse af præmieæskninger inden for kunsthåndværk, fabriksarbejde, bjergværker, m.m.

Lovkommissionen

Blev nedsat 1774 til at udtale sig om forhold vedr. Lhs.s love, anordninger m.v.

Merlin-kniplinger

Formentlig Malines knipling, der er en let kniplet knipling, der som særkende har blomstermønster, der altid er kantet med en glansfuld temmelig grov cordonet (forholdsvis tyk tråd der følger kanten af mønstret,) og kniplingen har enten en bund med sekskantede huller eller en mere pyntelig bund, ofte oversået med strøblomster og prikker.

P.M.

Pro Memoria: egentlig til erindring, forældet overskrift/indledning til breve/anmodninger, hvori man ikke overholder alle kancellistilens formaliteter.

Præmieskriftkommissionen

Blev nedsat 1779 til bedømmelse af indkomne præmieafhandlinger.

Arkivernes Informationsserie

- Finn Andersen:* Selv dødsboer fortæller. Skifteretssager og deres brug. Kr. 25,-
- Harry Christensen:* Bygninger før i tiden. Brandforsikring og bygningshistorie. Kr. 50,-
- Ole Degn:* Alle skrives i mandtal. Folketællinger og deres brug. Kr. 25,-
- Ole Degn:* Kongens told. Toldarkiver og deres brug. Kr. 50,-
- Ole Degn:* De gamle købstæders hukommelse. Rådstuearkiver og deres brug. Kr. 50,-
- N. H. Frandsen:* Foreningshistorie og retsbetjentarkiver. Kr. 25,-
- Margit Mogensen og Erik Nørr:* Menighedsrådene og deres arkiver. Kr. 25,-
- Arne Møller Pedersen:* Brand, vand, mug og grimme dyr. Kr. 25,-
- Sigurd Rambusch:* Vælgere i organisation. Om vælgerforeningshistorie. Kr. 25,-
- Jørgen Nybo Rasmussen:* Kort – om kort og tegninger. Kr. 25,-
- Poul Thestrup:* Mark og skilling, kroner og øre. Pengeenheder, priser og lønninger i Danmark i 350 år (1640-1989). Kr. 25,-
- Poul Thestrup:* Pund og alen. Danske mål- og vægtenheder fra 1683-reformen til i dag. Kr. 25,-
- Henrik Vedel-Smith:* »Til fædernelandets bedre flor«. Det kongelige danske Landhus-holdningsselskab. Kr. 50,-
- Hans H. Worsøe:* Amtmanden var med til det hele. Amtsarkiver og deres brug. Kr. 25,-
- Paul G. Ørberg:* Hvad præsten skrev – i kirkebogen. Kirkebøger og deres brug. Kr. 25,-

Serien forhandles af Landsarkivet for Fyn, Jernbanegade 36, 5000 Odense C.
Telefon 66 12 58 85, telefax 66 14 70 71

Arkivernes Informationsserie
omfatter en lang række små bøger.
De fleste har som hovedformål at
give de mange arkivgæster en
førstehjælp til studier i dele af de
væsentlige arkivsamlinger i Rigs-
arkivet, de fire landsarkiver og
Erhvervsarkivet. Serien giver f.eks.
kortfattede oversigter over forskellige
arkivgrupper og vejleder i deres
forskningsmæssige muligheder.

Alle bind er forsynet med
udførlige litteraturhenvisninger til
ældre og nyere litteratur om
emnerne, så den, der har brug for
uddybende oplysninger, hurtigt
kan komme videre ved egen hjælp.

DIS-Danmark

1 0 1 1 8 9